

УДК 340.115

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.8>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЧИННИК УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

Кучук А.М.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка,
ORCID: 0000-0002-5918-2035

Кучук А.М. Європейський суд з прав людини як чинник удосконалення забезпечення людських прав в Україні.

Актуальність проблематики забезпечення людських прав обумовлюється її перманентним характером. Забезпечення людських прав стало не тільки моральним імперативом, але й ключовим показником розвиненості країн та їхньої готовності до взаємодії на міжнародній арені. Забезпечення людських прав є важливою складовою будь-якого демократичного суспільства. Від того, наскільки ефективно реалізуються права людини, залежить рівень свободи, справедливості у суспільства. Особливого значення набуває діяльність Європейського суду з прав людини., практика якого визнана джерелом національного права.

Метою дослідження є висвітлення практики Європейського суду з прав людини як чинника удосконалення забезпечення людських прав в Україні.

Наголошується, що практика Європейського суду з прав людини розглядається як така, якій властивий прецедентний характер, хоча система рішень страсбурзького суду не має формальних ознак, властивих «класичному» прецедентному праву.

Вказується, що практика Європейського суду з прав людини може впливати на національне право декількома способами: використання правоположень, сформульованих Європейським судом з прав людини, національними судами; тлумачення національними органами публічної влади норм національного законодавства через правоположення, сформульовані Європейським судом з прав людини; внесення змін до національного законодавства відповідно до практики Європейського суду з прав людини; розвиток доктрини людських прав.

Наголошується, що рішення Суду є обов'язковими для виконання всіма державами-учасниками Конвенції. Відтак, і національні судові органи зобов'язані застосовувати правоположення, викладені у рішеннях Європейського суду з прав людини у тих випадках, коли вони стосуються

прав та свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод.

Резюмується, що практика Європейського суду з прав людини є важливим чинником розвитку вітчизняного права, сприяючи удосконаленню забезпечення людських прав. Практика Європейського суду з прав людини впливає на формування та розвиток національного законодавства. У випадку, коли національне законодавство не відповідає міжнародним стандартам, рішення Європейського суду з прав людини може спонукати державу до внесення змін у свої правові акти для відповідності конвенційним стандартам.

Ключові слова: верховенство права, забезпечення прав людини, законодавство, Європейський суд з прав людини, людські права, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини.

Kuchuk A.M. The European Court of Human Rights as a Factor in Improving Human Rights Implementation in Ukraine.

The urgency of the issue of human rights implementation is determined by its permanent nature. Human rights ensuring has become not only a moral imperative, but also a key indicator of the countries' development and their readiness to cooperate in the international arena. Human rights implementation is an important component of any democratic society. The level of freedom and justice within society depends on how efficiency human rights are implemented. The European Court of Human Rights activity, the practice of which is recognized as a source of national law, is of particular importance.

The purpose of the study is to cover the practice of the European Court of Human Rights as a factor in improving the human rights provision in Ukraine.

It is emphasized that the practice of the European Court of Human Rights is considered as having a precedent nature, although the system of decisions of the Strasbourg Court does not

have formal features characteristic of "classical" precedent law.

It is indicated that the European Court of Human Rights practice can influence national law in several ways: the use of legal provisions formulated by the European Court of Human Rights by national courts; interpretation by national public authorities of the norms of national legislation through legal provisions formulated by the European Court of Human Rights; amending national legislation in accordance with the practice of the European Court of Human Rights; development of the human rights doctrine.

It is emphasized that the decisions of the Court are binding for all member states, parties to the Convention. Therefore, national judicial authorities are also obliged to apply the legal provisions set forth in the decisions of the European Court of Human Rights in cases where they concern the rights and freedoms guaranteed by the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

It is summarized that the European Court of Human Rights practice is a crucial factor in the development of domestic law, contributing to the improvement of the human rights implementation. The practice of the European Court of Human Rights influences the formation and development of national legislation. In the case that national legislation does not meet international standards, the decision of the European Court of Human Rights may encourage the state to amend its legal acts to meet convention standards.

Key words: rule of law, human rights implementation, legislation, European Court of Human Rights, human rights, Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights practice.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ століття проблематика забезпечення людських прав набула особливого значення і на сьогодні є важливими показником розвиненості самого суспільства. З вказаного часу було підписано та створено відповідно численні міжнародні договори та організації (як урядові, так і неурядові), спрямовані на захист та просування людських прав. Саме у другій половині ХХ століття відбулося активне формування міжнародного права, зокрема в галузі людських прав. Було прийнято низку міжнародних договорів, які встановили мінімальні стандарти захисту людських прав, що сприяло поширенню ідей про досліджуване правове явище та підвищенню уваги до їхнього забезпечення. «Починаючи з другої половини ХХ століття ключовою тематикою світового рівня стають права людини. Основним фактором цього стала II світова війна, а точніше – ті нега-

тивні наслідки, до яких вона призвела, мільйони смертей, катувань та ін.» [1, с. 4] – відзначає М. Корнієнко.

Забезпечення людських прав стало не тільки моральним імперативом, але й ключовим показником розвиненості країн та їхньої готовності до взаємодії на міжнародній арені. При цьому слід також вказати і те, що країни з високим рівнем захисту прав людини частіше досягають стійкого економічного і соціального розвитку. У другій половині ХХ століття відбулося зростання впливу громадянського суспільства, яке виступає за захист людських прав. Громадські організації проводять активну роботу з підвищення обізнаності про людські права, а також з моніторингу їх додержання.

Глобалізація та взаємодія культур роблять цю тему більш складною, але водночас і важливішою для забезпечення стабільності та гармонії у світі. Усвідомлення важливості людських прав визначає наш сучасний прогрес і впливає на те, як ми розбудовуємо своє суспільство. Сьогодні забезпечення людських прав є важливою складовою будь-якого демократичного суспільства. Від того, наскільки ефективно реалізуються права людини, залежить рівень свободи, справедливості та благополуччя суспільства. Звісно, забезпечення людських прав не є гарантією успішного розвитку суспільства, однак, це один з важливих факторів, який може сприяти створенню більш справедливого суспільства. Особливого значення, зважаючи на означене, набуває діяльність Європейського суду з прав людини., практика якого визнана джерелом національного права.

Стан опрацювання проблематики. Як я вказав вище, тематика людських прав та діяльності окремих інституцій з їх забезпечення та захисту постійно перебуває в центрі уваги вітчизняних вчених. Так, згадаю наступних авторів, у роботах яких висвітлюються окремі аспекти цієї проблематики: Ю. Батан, В. Боняк, С. Головатий, І. Грицай, Д. Гудима, В. Завгородній, Ю. Завгородня, М. Козюбра, М. Корнієнко, Н. Кульчицький, В. Міхальов, Л. Наливайко, Ю. Разметаєва, Д. Терлецький та ін.

Окремо слід вказати на дисертаційне дослідження В. Завгороднього, присвячене саме висвітленню проблематики місця практики страбурзького суду у національному праві. «Наукова праця присвячена дослідженню практики Європейського суду з прав людини як правового феномену, а також особливостям її впливу на юридично-значущу діяльність в Україні. На основі аналізу та узагальнення наукових концепцій і теорій вітчизняних та зарубіжних вчених, законодавства України, рішень Суду Ради Європи, правових актів національних судових та інших органів державної влади сформульовано низку науково-обґрунтованих теоретичних положень з

предмету дослідження.» [2, с. 2] – відзначається у анотації до цієї роботи.

Водночас, на мою думку, з окремими положеннями, сформульованими В. Завгороднім важко погодитись. Окрім цього, слід наголосити на необхідності перманентного дослідження проблематики забезпечення прав людини через використання такого засобу як практика Європейського суду з прав людини.

Додам, що ця робота є також продовженням висвітлення питання впливу практики страсбурзького суду, піднятого нами у науковій статті «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне право: пропедевтичний аспект» [3, с. 17–21].

Таким чином, не зважаючи на наявність значної кількості наукових робіт з означеної проблематики, вона залишається актуальною, потребує перманентної уваги.

Метою статті є висвітлення Європейського суду з прав людини як чинника удосконалення забезпечення людських прав в Україні.

Виклад основного матеріалу. Висвітлюючи результати дослідження, вкажу на певні методологічні положення. Так, *по-перше*, я розглядаю практику Європейського суду з прав людини як таку, якій властивий прецедентний характер. Цей суд вирішує справи, які стосуються порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і положення його рішень набувають важливого юридичного значення для держав-учасниць Конвенції та набувають характеру судового прецеденту.

Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини визначають тлумачення та застосування різних положень Конвенції, створюючи важливий юридичний контекст для аналізу схожих справ. При цьому також вкажу, що система рішень страсбурзького суду не має формальних ознак, властивих «класичному» прецедентному праву, як, наприклад, англійському загальному праву. Тобто, рішення цього Суду не є обов'язковими для наслідування у всіх справах. Однак вони мають великий вплив на розвиток юридичної практики в країнах-членах і можуть враховуватися судами в подальших справах.

По-друге, практика Європейського суду з прав людини може впливати на національне право декількома способами.

1. Використання правоположень, сформульованих Європейським судом з прав людини, національними судами. Цей спосіб, на мою думку, є найпоширенішим способом впливу практики Суду. Наголошу, що рішення Суду є обов'язковими для виконання всіма державами-учасницями Конвенції. Відтак, і національні судові органи зобов'язані застосовувати правоположення, викладені у рішеннях Європейського суду з прав людини у тих випадках, коли вони стосуються прав

та свобод, гарантованих Конвенцією. У першу чергу йдеться про виконання рішення Суду державою-учасницею Конвенції щодо якої подано заяву. Національні суди зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ, навіть якщо вони суперечать національному законодавству. У разі невиконання рішення Суду Комітет Міністрів Ради Європи може вжити заходів для забезпечення його виконання. Але через прецедентний характер рішень, практика Європейського суду з прав людини має застосовуватись і судами інших держав.

2. Тлумачення національними органами публічної влади норм національного законодавства через правоположення, сформульовані Європейським судом з прав людини. Навіть якщо національне законодавство не суперечить Конвенції, національні суди можуть інтерпретувати його на основі практики Суду, що дозволяє забезпечити ефективний захист прав людини у національній правовій системі. Національні суди можуть використовувати практику страсбурзького суду як орієнтир для інтерпретації національних норм, які стосуються прав та свобод, гарантованих Конвенцією. Наприклад, якщо національне законодавство не містить чіткої норми щодо певного права, національний суд може звернутися до практики Суду для визначення змісту цього права.

3. Внесення змін до національного законодавства відповідно до практики Європейського суду з прав людини. У деяких випадках держави-учасниці Конвенції вносять зміни до свого національного законодавства для приведення його у відповідність до практики Суду. Це відбувається, коли національне законодавство суперечить Конвенції, що і призводить до систематичного, однотипного порушення прав, закріплених у Конвенції. При цьому такі зміни до національного законодавства можуть бути здійснені як шляхом прийняття нового законодавства, так і шляхом зміни існуючого законодавства.

4. Розвиток доктрини людських прав. Практика Європейського суду з прав людини сприяє розвитку доктрини прав людини. Рішення Суду визначають загальні стандарти захисту людських прав, які застосовуються у всіх державах-учасницях Конвенції, що дозволяє забезпечити більш ефективний захист прав людини у глобальному масштабі. Через практику Суду змінюється вітчизняна правова доктрина (у частині прийняття та змісту людських прав). Тепер розгляну як вказані напрями реалізуються в умовах функціонування вітчизняного права.

Щодо *використання правоположень, сформульованих Європейським судом з прав людини, національними судами*, то українські суди доволі часто вдаються до цитування окремих положень, наведених у рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, наприклад, за даними Єдино-

го державного реєстру судових рішень, за 2021 рік судами в Україні (різні інстанції та у різних видах рішень) було вказано 690394 разів термін «Європейського суду з прав людини», у 2022 році – 486071 разів, протягом 10 місяців 2023 року – 567137 разів [4].

Очевидно, що це доволі значна кількість, особливо якщо врахувати, що «Вища рада правосуддя визначила на 2023 рік тимчасову чисельність суддів місцевих та апеляційних судів запропоновану ДСА, тобто у кількості 7976 суддів в судах першої та апеляційної інстанції» [5]. І хоча йдеться лише про місцеві та апеляційні суди, однак, ця цифра включає також тих 959 суддів тимчасово окупованих територій, які не здійснюють правосуддя. Тож для загального розуміння можна оперувати наведеними даними. Відтак, у середньому кожен суддя протягом 10 місяців поточного року послався у своєму рішенні на Європейський суд з прав людини 71 раз і, відповідно, 7,1 разів на місяць і майже 2 рази на тиждень.

І хоча йдеться суто про «технічне» звернення у рішеннях національних судів до практики Європейського суду з прав людини, які доволі часто має суто формальний характер (як відзначають експерти у сфері застосування практики страсбурзького суду, інколи таке «застосування» є «відірваним» від суті застосовуваного рішення та не узгоджується з суттю самого рішення: «часто можна побачити посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми Конвенції, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення. Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену у справі, досить часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ. Таке застосування практики ЄСПЛ може призводити до того, що певна правова проблема хоча наче й вирішується відповідно до загальноновизнаних стандартів практики ЄСПЛ, однак насправді не враховуватиме цілком протилежну ситуацію» [6]), однак, навіть така практика сприяє усталеності підходу до необхідності слідування практиці Європейського суду з прав людини.

Щодо тлумачення національними органами публічної влади норм національного законодавства через правоположення, сформульовані Європейським судом з прав людини. У цьому аспекті варто вказати, що вітчизняна юриспруденція, на мою думку, зробила правильний вибір, передбачивши необхідність розуміння змісту окремих принципів, доктрин саме через практику страсбурзького суду. Йдеться, зокрема, про принцип верховенства права.

У цьому аспекті не можна не згадати закріплення відповідного положення у низці законодавчих актів, що визначають діяльність як судових органів, так і органів правопорядку. Маю на

увазі Закон «Про Національну поліцію». Так, відповідно до ч. 2 ст. 6 цього Закону «Принцип верховенства права застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [7]. Таке ж саме положення (хоча, звісно, з вказівкою на кримінальне провадження) наводиться і у ч. 2 ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України [8]. Очевидно, що органи, які здійснюють кримінальне провадження, Національна поліція не зможуть реалізувати вимоги принципу верховенства права без його розуміння. Останнє передбачає вивчення практики Європейського суду з прав людини, яка і виступає підґрунтям прийняття правовладдя та його імплементації у національне право.

У цьому ж аспекті вкажемо і на те, що Європейський суд з прав людини дотримується принципу автономного тлумачення норм Конвенції. Цей принцип означає, що суд може інтерпретувати положення Конвенції незалежно від національного тлумачення того чи іншого учасника Конвенції. Суд приділяє велику увагу захисту прав і свобод людини та виходить за рамки локальних законодавств. «В основі принципу автономності тлумачення покладена ідея, що не обов'язково значення термінів, які зазначені в Конвенції, будуть збігатися з тими, що є в національному законодавстві держав-членів Конвенції» [9, с. 139].

Щодо розвитку доктрини людських прав слід вказати наступний приклад, який є доволі показовим, зважаючи на фактичне незастосування вимог відповідної доктрини до прийняття кримінально-процесуального законодавства у 2012 році. Йдеться про доктрину «плодів отруєного дерева». Зміст цієї доктрини знайшов відображення у нині чинному кримінально-процесуальному законодавстві. Так, відповідно до ч. 1 ст. 87 Кримінального процесуального кодексу «недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини» [8].

Вкажемо на те, що наведені приклади вказують і на реалізацію наступного означеного мною вище аспекту: *внесення змін до національного законодавства відповідно до практики Європейського суду з прав людини*. Безумовно, що урахуваючи превалювання у національному праві і до сьогодні нормативно-правового акту як джерела права, імплементація практики Європейського суду з прав людини передбачає відповідні зміни національного законодавства.

Висновки. Таким чином, практика Європейського суду з прав людини є важливим чинником

розвитку вітчизняного права, сприяючи удосконалення забезпечення людських прав. Практика Європейського суду з прав людини впливає на формування та розвиток національного законодавства. У випадку, коли національне законодавство не відповідає міжнародним стандартам, рішення Європейського суду з прав людини може спонукати державу до внесення змін у свої правові акти для відповідності конвенційним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корнієнко М.В. Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.
2. Завгородній В.А. Практика Європейського Суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні (теоретико-правовий аналіз): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Дніпро, 2021. 517 с.
3. Кучук А.М., Пекарчук В.М. Вплив практики Європейського суду з прав людини на національне право: пропедевтичний аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 17–21.
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL <https://reyestr.court.gov.ua>.
5. Новий тимчасовий штат місцевих та апеляційних судів – затверджена чисельність суддів. URL <https://sud.ua/uk/news/publication/279055-novyiy-vremennyi-shtat-mestnykh-i-apellyatsionnykh-sudov-utverzhdena-chislennost-sudey>.
6. Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL https://sud.ua/ru/news/blog/140972-do-pitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi?fbclid=IwAR35piS_l6BBTdx0tB7GBzyLqeBw95KHtc5M9WviFqY6I7C0EmTy6XfDGxA.
7. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
9. Матвєєва С.П. Принцип автономності тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Наше право*. 2014. № 9. С. 139–143.